

06.09.2023

Урок № 1

Група: 11

Тема уроку: Українська література другої половини XIX століття у контексті розвитку тодішнього суспільства, культури, мистецтва. Новий етап національно-визвольного руху, культурно-просвітницька діяльність «Громад». Періодичні видання. Розвиток реалізму, натуралізму, пізній романтизм. Тодішні поезія, драматургія. Особливості реалістичної прози.

Мета (формуванню компетентності): предметні: читацьку: формування потреби в читанні, забезпечення знань студентів з теорії літератури та літературної критики; пошуково-дослідницьку: відчуття потреби в самоосвіті, навички самоорганізації; полікультурну: акумулювати знання про інші культурні сфери: історію, мистецтво; **ключові:** комунікативну: навички роботи із джерелами інформації; загальнокультурну: прагнення до літературної освіти, естетичний смак, світогляд; соціальну: уміння визначити свою роль у суспільстві.

Тип уроку: засвоєння нових знань

МАТЕРІАЛИ ДО УРОКУ

- 1. Опрацюйте ст. 3-10 у базовому підручнику : *Українська література (рівень стандарту): підручник для 10 кл. закл. загальн. серед. Освіти / Олександр Авраменко. – К.: Грамота, 2019. – 256 с.***
- 2. Законспектуйте матеріал до уроку в робочому зошиті (ОСНОВНЕ):**

ПЕРЕБІГ УРОКУ

- 1. Організаційний момент**
- 2. Актуалізація опорних знань**

З минулого року ви почали вивчати українську літературу за історико-хронологічним методом, тобто від самого її зародження і поступово наближаючись до сучасності. Мабуть, ви помітили, що в різні історичні епохи стан літератури постійно змінювався: ще сьогодні українська

література була на піку слави, мала великі здобутки, а вже завтра могла спуститися на самісіньке дно, понести великі втрати. Такий розвиток називають літературним процесом.

Отже, літературний процес – *своєрідний і самобутній розвиток літератури певного періоду, її роль у відображенні національних інтересів народу та світове значення.*

Бесіда:

- Поміркуйте, що саме впливає на літературний процес?
- Пригадайте, якою є періодизація української літератури?
- З якими стилями та напрямками ви вже знайомі?
- Хто є основними представниками стилів, які вам вже знайомі?

Відповіді на ці питання пропоную внести у таблицю

Період	Стиль/напрямок	Представники	Твори
Давня українська література XI – XV століття	Література Середньовіччя		<i>Рукописні книги (перекладна та оригінальна література)</i> <i>«Остромирове Євангеліє», «Ізборники Святослава» тощо</i>
	Монументалізм	Нестор-Літописець	<i>«Повість минулих літ»</i>
	Орнаменталізм		<i>«Слово про похід Ігорів»</i>
Давня література XVI – XVIII століття	ренесанс		<i>Козацькі літописи</i>
	бароко	Григорій Сковорода	<i>«Сад божественних пісень», «Байки харківські»</i>
Нова українська література	класицизм	Іван Котляревський	<i>«Енеїда», «Наталка Полтавка»</i>

Кінець XVIII – початку XX століття	Сентименталізм	Григорій Квітка-Основ'яненко	<i>«Маруся»</i>
	Романтизм	Микола Костомаров	<i>«Соловейко»</i>
		Віктор Забіла	<i>«Соловей»</i>
		Михайло Петренко	<i>«Небо»</i>
		Петро Гулак-Артемівський	<i>«Рибалка»</i>
		Євген Гребінка	<i>«Човен»</i>
		Микола Гоголь	<i>«Тарас Бульба»</i>
		Пантелеймон Куліш	<i>«Чорна рада»</i>
		Тарас Шевченко (рання творчість)	<i>«До Основ'яненка», «Катерина», «Гайдамаки»</i>
	Реалізм	Тарас Шевченка (пізня творчість)	<i>Цикл «В казематі», «Кавказ», «Сон»</i>
Марко Вовчок		<i>«Інститутка»</i>	

3. Повідомлення теми та мети уроку

У цьому навчальному році ми з вами продовжимо вивчати нову українську літературу. Сьогодні ми ознайомимося із літературним процесом другої половини XIX століття, дослідимо зв'язок літератури з тогочасною дійсністю та виокремимо стилі та течії, притаманні для того часу.

4. Бесіда за питаннями

- Пригадайте, у якому стані перебували українські землі в другій половині XIX століття?
- Які проблеми були актуальними для суспільства у той час?
- Як намагалися представники інтелігенції вплинути на ситуацію?

5. Опрацювання навчального матеріалу

I. Умови розвитку української літератури другої половини XIX століття.

Українська література другої половини XIX століття розвивалася в дуже складних суспільно-історичних та культурно-історичних умовах. Українські землі і надалі перебували у складі двох сусідніх імперій – Російської та Австро-Угорської. Колоніальний же утиск з боку цих держав тільки гальмував культурно-мистецькі процеси в Україні.

Після «мертвих» 50-х років, які позначилися занепадом національного руху, настало тимчасове послаблення утиску українців з боку влади. Почалась так звана епоха великих реформ, зазнала піднесення громадська активність, закладалася нова доба в розвитку української літератури. Насамперед це було пов'язане зі сходженням на престол Олександра II . Цар Олександр виявився більш ліберальним і прогресивним від свого батька Миколи I. Так, одразу після коронації царя з тюрми були звільнені П. Куліш, М. Костомаров, В. Білозерський, а згодом і Т. Шевченко, люди стали вільнішими у своїх думках та висловленнях, пожвавлювався літературний рух. Петербург, де зібралися найвидатніші українські письменники, на деякий час стає центром українського літературного руху. У таких містах, як Київ, Чернігів, Полтава українське слово також підносилось. З 1859 року почали відкриватися недільні школи, що являли собою осередки народної освіти та були передумовою для подальшого культурного прогресу.

19 лютого 1861 року Олександр II видав маніфест, який скасовував кріпосне право, але відміна кріпацтва вимагала проведення й інших реформ: земської, судової, освітньої, військової тощо.

Перед українськими письменниками постають складні питання: потрібно створити популярну літературу для народної освіти , адже раніше такої взагалі не існувало, а також літературу публіцистичну; виробити правописні норми. Проте головним завданням залишається виховання української молоді та поширення національних ідей.

Питання про те, чи можлива й потрібна українська література окремо від російської та чи має вона право на існування, порушувалося і раніше. І хоч представники широких кіл російської громадськості радили українським письменникам «занехаяти свою «мертву» мову й наслідувати Гоголя», впливу української мови тоді ще не боялися та не робили спроб її забороняти.

II. Валуєвський циркуляр

Спочатку російський уряд не реагував на піднесення українського руху, вважаючи його появу суто літературним та культурно-просвітницьким явищем. Проте після польського повстання 1863 року, яке засвідчило пожвавлення національно-визвольного руху в Російській імперії, почали зростати антиукраїнські настрої. Невдовзі уряд Російської імперії був налаштований проти всього українського: мови, літератури, культури, перекладів тощо. Знов повертаються обшуки, арешти, заборони, закриваються недільні школи. 1862 року припинено діяльність місячника «Основи» за редакцією В. Білозерського, а 1863 року заборонено «Чернігівський Листок» за редакцією Л. Глібова; самого ж видавця було звільнено зі служби. Останньою краплею, що переповнила терпіння російського уряду, став переклад Нового заповіту, здійснений Федором Морачевським українською мовою. І хоч переклад був визнаний духовною комісією як «вірний оригіналу та виконаний добре», проте Синод, який вів боротьбу з українською національною самобутністю в будь-яких виявах, визнав переклад Морачевського «опасным и вредным».

У липні 1863 року міністр внутрішніх справ Петро Валуєв видав циркуляр, у якому зазначалося, що «никакого особенного малороссийского языка не было, нет и быть не может». Цей документ дістав назву Валуєвського циркуляру. Він забороняв українські наукові, релігійні та особливо педагогічні публікації. «Малороссийским наречием» дозволялося друкувати лише художні твори.

Репресивні заходи щодо української культури призводили до так званих «антрактів» - вимушених перерв у літературному русі. З 1863 року починається період жорстокої реакції, одні письменники опинилися на засланні, а світоглядні позиції інших змінювалися під тиском широкомасштабної русифікації. Так поступово з'явилась концепція про винятково «домашню ужитковість» української літератури, літератури для простолюду.

III. Культурно-просвітницька діяльність громад. Роль західноукраїнських періодичних видань в поширенні українського друкованого слова.

Ще у середині XIX століття, коли розпочався новий етап національно-визвольного руху в Україні, була утворена «Громада». Це був не зовсім легальний гурток, до складу якого входили українська інтелігенція та патріотично налаштовані студенти. Перші товариства «Громади» виникли в

Києві та Петербурзі. Згодом вони почали з'являтися в Полтаві, Одесі, Харкові, Чернігові, Львові, Тернополі та в інших містах. Їхніми засновниками були В. Антонович, М. Костомаров, П. Куліш, М. Лисенко, М. Старицький та інші відомі українські митці.

Перша українська громада була заснована в Петербурзі 1859 року. Вона сприяла розвитку освіти, свободі літературного слова, формуванню національної свідомості. На цих же ідеях було створено перший в імперії український часопис **«Основа»**, над яких працювали такі відомі діячі та митці, як М. Костомаров, В. Білозерський, Т. Шевченко, П. Куліш та інші.

У 70-90-х роках XIX ст. в Києві осередком національно-культурної роботи стала **«Стара грамота»**. Її членами були В. Антонович, М. Драгоманов, І. Нечуй-Левицький, М. Лисенко та інші. Вона нараховувала понад 70 осіб.

Значний вклад у розвиток української культури зробив також часопис **«Киевская старина»**. У журналі порушувались такі питання, як історія українського козацтва, національно-визвольна боротьба та державотворення українського народу. «Киевская старина» відіграла важливу роль у розширенні історико-красознавчих, топографічних, демографічних досліджень в Україні. Часопис видавали на пожертвування громадивців і меценатів, а також коштом передплатників.

Рятуючись від репресій з боку влади, частина діячів мусила виїхати за кордон. У журналі «Громада», що виходив друком у Швейцарії, М. Драгоманов узагальнив погляди громадивців і виклав програму українського руху: демократизм, європеїзм, культурництво, еволюційність.

У розвитку української літератури другої половини XIX століття були такі часи (зокрема 1866 рік), коли в Росії не вийшло друком жодної книжки українською мовою. У цей період письменники звернули свою увагу на прогресивнішу Галичину.

З 1772 року Галичина та Буковина опинилися у складі Австрії. Австрійський уряд, на відміну від російського, не забороняв та не переслідував українське слово. Галицьке покоління 60-х рр., ознайомившись із творами І. Котляревського, Т. Шевченка, П. Куліша, засвоїло ідеї українського письменства: творити для народу, а не для «освіченої верстви», писати народною українською мовою, сприяти об'єднанню українського народу. Як наслідок цього постає цілий ряд нових видань: «Вечерниці», «Нива», «Русалка», у яких уже систематично починають друкуватися письменники з Наддніпрянської України.

У 1867 році за ініціативи та фінансування П. Куліша був заснований літературно-науковий часопис «**Правда**» (1867-1898 рр.). журнал висвітлював творчість письменників старшого покоління, передруковуючи твори та наукові праці П. Куліша, Т. Шевченка, О. Кониського та інших, знайомив з новими письменниками: І. Нечуєм-Левицьким, П. Мирним, М. Старицьким тощо.

1868 р. у Львові було засновано товариство «**Просвіта**», члени якого займалися просвітницькою діяльністю з метою національного та культурного відродження українців. За кілька років «Просвіта» стала центром і координатором процесу відродження не лише у Львові, а й за його межами.

Сподівання літературних і культурних діячів Наддніпрянської України на те, що Галичина стане плідним ґрунтом для розвитку літературної діяльності та національного руху, справдилися. Українська ідея та українське слово зазвучали у повний голос на західноукраїнських землях.

IV. Емський указ

Нове пожвавлення національного руху знов привернуло увагу царату. Царський уряд боявся того, що народ, який має власну мову та літературу, намагатиметься здобути незалежність та створити окрему державу. Як наслідок, за наказом Олександра II була створена спеціальна комісія, яка розробляла стратегію боротьби з українським відродженням. Усі пропозиції подавались до розгляду на затвердження Олександру II, який у той час відпочивав у німецькому місті Емськ. Саме там і був підписаний Емський указ.

На відміну від Валуєвського циркуляра, новий указ не лише забороняв друкування, а навіть ввезення до імперії будь-яких книжок і брошур «малоросійським нарiччям». Забороняли друкувати і видавати оригінальні твори і переклади, за винятком лише історичних документів і пам'яток; не дозволяли проводити сценічні вистави та читати україномовні твори.

Однак хоч би до яких заходів удавалися українофоби, знищити український рух та національну ідею вони були безсилі. Тож невдовзі відбувається нове піднесення національного руху та розквіт української літератури.

V. Розвиток української літератури в 70-90-х роках XIX століття. Становлення нових стильових течій та напрямів.

У 70-80-х роках на зміну романтизмові приходить новий напрям – реалізм, який стає панівним стилем в українській літературі кінця XIX століття.

Теорія літератури:

Реалізм – літературний напрям, який характеризується правдивим і всебічним відображенням дійсності на основі типізації життєвих явищ. Первісно слова «реаліст», «реалізм» у повсякденному житті означали «тверезий, практичний тип мислення». Згодом «реалізм» як термін починає вживати французька критика щодо «нової школи» у літературі, відмінної від «літератури ідей» (класицизму) та «літератури образів» (романтизму).

Визначальні риси реалізму:

- правдиве, конкретно-історичне, всебічне зображення типових подій і характерів у типових обставинах;
- аналітичне та пізнавальне сприйняття і розуміння світу;
- прагнення до об'єктивності й достовірності відображуваного;
- характер та вчинки героя пояснюються через його соціальне походження, умови повсякденного життя;
- вільна побудова творів;
- конфліктність (драматизація) як сюжетно-композиційний спосіб формування художньої правди;
- перевага епічних, прозових жанрів у літературі;
- розв'язання проблем твору здійснюється на основі загальнолюдських цінностях.

Одними з найвизначніших представників реалізму в українській літературі вважають Івана Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, Івана Карпенка-Карого, Бориса Грінченка, Марка Вовчка, Анатолія Свидницького та інших.

Однак реалістичний тип світосприйняття був дещо чужим українській літературі та емоційній і романтичній українській душі. Тому український реалізм вирізнявся специфічними емоційно-сентиментальними ознаками.

В українській літературі другої половини XIX століття найяскравіше представлений **побутово-просвітницький реалізм**. Його творцями є Марко Вовчок, Панас Мирний, Іван Нечуй-Левицький та інші. Представники цієї течії в основному досліджували родинні, виробничі, соціальні стосунки героїв, зосереджувалися на морально-етичній проблематиці. Яскравою ознакою течії

є етнографізм – докладне змалювання національного колориту українського народу – побуту, звичаїв, обрядів, вірувань тощо.

У 80-90-х рр. XIX ст. частково простежується ще одна течія – революційний реалізм. Її представники заперечували еволюційний розвиток суспільства, духовне вдосконалення людини як необхідну передумову соціально-економічних, політичних змін. Натомість вони цілком підпорядковували свою творчість пропаганді значення економіки, насильницької збройної зміни суспільного ладу, фізичного знищення панівних верств.

Поміркуймо разом:

- пригадайте, які основні риси має романтизм?
- Порівняймо реалізм та романтизм

Разом з реалізмом у цей час утверджується в українській літературі й натуралізм.

Теорія літератури:

Натуралізм – (від лат. Natura – природа) – *літературний напрям, який характеризується прагненням до фотографічного й безпристрасного відтворення дійсності*. Письменники-натуралісти через використання здобутків природничих наук намагалися пізнати і відтворити істину, реальну картину буття. Твори натуралістів нагадували клінічні документи, історії спадкових хвороб, протоколи судової експертизи. Основним засобом у цьому стилі стає опис. Щоправда, натуралізм як стильовий напрям не знайшов істотного поширення у творчості українських письменників. *Ознаки натуралістичного стилю серед українських письменників можна помітити в романі Панаса Мирного «Повія», прозовому бориславському циклі Івана Франка тощо.*

Найвиразніші ознаки натуралізму:

- «знижене» трактування традиційних сюжетів;
- зумисна вульгарність стилю автора й мови героїв;
- байдужість автора до зображувальної дійсності;
- широка панорама сучасного життя в його технічних, побутових та професійних аспектах;
- підкреслення певної залежності характеру, вчинків героя від його генетичних коренів та фізіологічних особливостей;

- розкриття найтемніших сторін людської душі.

VI. Особливості реалістичної прози. Тодішня поезія, драматургія.

Панівне місце в літературі 70-90-х років XIX століття посідає **проза**. Саме тому українських письменників цієї доби часто називають «великими епіками». Прозаїки XIX століття збагатили українську літературу як в ідейно-тематичному, так і в жанровому плані. На відміну від попередників, письменники цього часу не обмежуються лише правдим відображенням народного життя, відтворенням його страждань, а намагалися просвітити народ. У літературі з'являються нові характери та герої, образи «громадського діяча» та «борця проти неправди», змінюється тематика та проблематика творів.

Домінантною темою прози залишається тема селянства, оскільки літератори змушені були орієнтуватися на селянство як єдиного носія української мови. Однак прозаїки намагалися знаходити нові ракурси висвітлення цієї теми. Так, поступово письменники зосереджують увагу на житті інших соціальних прошарків – міщанства, службовців, офіцерства, учительства тощо.

Збагачується українська проза і жанрово. У 70-80-х рр. на перше місце серед прозових творів виходять роман та повість. Відбувається становлення нових жанрових різновидів повісті. Удосконалюється форма komponування життєвого матеріалу в епічних творах. На зміну оповіді, з її описовістю та нечітко вираженим сюжетом приходять розповідь. З'являються жанр автобіографічної повісті, що має мемуарну форму зображення. Поряд з оповіданням з'являються новела, нарис, етюд, зароджується поезія в прозі.

Визначним явищем **української поезії** цього періоду стали збірка І. Франка «З вершин та низин» та його лірична поема «Зів'яле листя». Франко не лише збагатив українську поезію тематично, ідейно та жанрово (адже у його творчості поряд із громадянськими мотивами з'являються мотиви трагічного кохання, розчарування, сумнівів), але й урізноманітнив її новими образами, строфами, алегорично-символічними тропами.

Серед поетів-реалістів народницького напрямку найвидатнішими є Олександр Кониський, Борис Грінченко, Павло Грабовський, Яків Щоголев та інші. У ліричних творах цих поетів переважають громадянські та філософські мотиви.

На початку 80-их років знов поживалося театральне життя: у Харкові, Києві, Полтаві, Кременчуці (за ініціативи М. Кропивницького й М.

Садовського) глядачі мали змогу подивитися кілька українських вистав, у яких зіграли актори російської трупи Г. Ашкаренка. А 1882 року М. Кропивницький створив у Єлисаветграді українську професійну трупу, до складу якої ввійшли М. Заньковецька, та брати Тобілевичі – С. Садовський, М. Садовська-Барілотті, І. Карпенко-Карий, П. Саксаганський. Ця професійна трупа дістала назву «Театр корифеїв». До театральної справи багато сил доклав і відомий український драматург М. Старицький, який за власний кошт придбав гардероб і декорації для театру.

Домашнє завдання

- 1. Опрацюйте ст. 3-10 у базовому підручнику : *Українська література (рівень стандарту): підручник для 10 кл. закл. загальн. серед. Освіти / Олександр Авраменко. – К.: Грамота, 2019. – 256 с.***
- 2. Законспекуйте основне (стисло)**
- 3. Прочитати повість І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я»**

Фото виконаних завдань надсилати мені на електронну пошту

tanita.yar2018@gmail.com

У темі листа вкажіть ваше прізвище, номер групи та № уроку.